

**KIBRIS TÜRK FOLKLORUNDA OYUNLAŞAN BİR DENİZCİLİK
TÖRENİ: GEMİ KALDIRMA**

Ali DUYMAZ*

ÖZET

Eski insanların tabiat unsurlarını ve olaylarını kendi lehlerine çevirmek için uyguladıkları büyüsel törenler ve bu törenlerde söyledikleri sihir şiirleri zaman içinde işlevlerini yitirerek estetik ve edebî malzemeler haline gelmişlerdir. Törenler oyunlaşmış, kutsal sihir sözleri edebî metinler haline almıştır. Kıbrıs'ta "Gemi Kaldırma" adıyla oynanan ve Anadolu'da çeşitli varyantları bulunan tören kaynaklı bir oyunun ve bu oyunda tekerleme haline gelmiş sözlerinin incelenmesi bu süreci ortaya koymaktadır. Ayrıca bu uygulamalar arasındaki benzerlik ve paralellik, Kıbrıs ve Anadolu Türklüğü arasındaki kültürel ortaklığın bir işareti olarak da değer kazanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sihir, Oyun, Tekerleme, Kıbrıs.

**A NAVIGATOR RITUAL WHICH IS PERFORMANCED IN
CYPRUS TURKISH FOLKLORE: SENDING SHIP**

ABSTRACT

The magic rites which were applicated by the former mankind to turn up the elements and events of nature for their own advantage and the magic poems which were said in these rites lost their meanings in time and became smooth and literary documents. The rites had performanced and the holy magic sentences had become the literary texts. A play, centralized by rite which was played in Cyprus under the name of "Sending Ship" and has some similarities in Anatolia, and the examination of the sentences which became nursery rhyme in this play, clear out the timetable of this performance. Moreover, the similarities and parallelism between these applications get more valuable as a sign of the cultural partnership between Cyprus and Anatolia Turks.

Key Words: Magic, Play (Performance), Nursery Ryhme, Cyprus.

GİRİŞ

Eski insanların evreni algılayış biçimi, tabiat varlıkları ve tabiat olayları karşısında tavır alışları, bugünkü gibi rasyonel ve bilimsel değildi, muhayyilenin rolü daha yüksekti ve bu da mitolojik ve törensel bir yorum doğurmaktaydı. İşte bu açıdan söz de, hareket de bugüne oranla daha kutsal ve fonksiyoneldi. Söz, hafızaya yüklenen işlevden dolayı daha şiirsel, uygulamalar da daha törensel özellikler arz ediyordu. Bu bakımdan tabiat olayları karşısında çeşitli sebep ve işlevlerle söylenen sözler, büyüsel bir mahiyet de göstermekteydi. Bu sözlerin büyük bir kısmı bugün edebiyat adı altında toplanan ve estetik tarzda işlenen metinlere temellik etmiştir. Törensel ve büyüsel uygulamalar da dansın, tiyatronun vs.nin temelinde yer almıştır.

"Sihir şiiri" olarak adlandırabileceğimiz "poetik metinler" in en belirgin özelliği sözün etkileme gücüne dayanmalarıdır. Bu şiirler, herhangi bir nesneyi, olayı veya çevreyi olağanüstü bir şekilde etkilemek gibi belirli bir işlev üstlenerek ayrı bir şiir ve hatta türkü tarzı olarak görev alırlar. Sihir şiirlerinden

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

bir çoğunun toplumsal törenlerle sıkı bir bağlantısı vardır. Onlar bu törenlerde bir yandan sihir işlevleriyle, diğer yandan da törensel görevleriyle karşımıza çıkarlar.

Sihir şiirleri genellikle belirli kişiler tarafından söylenmektedir. Bunlar başlangıçta büyücü vasıfları da olan kam, şaman, baksı, ozan gibi seçkin kişilerken bugün toplumsal iş bölümü sonunda üfürükçü, izinli, ocaklı gibi adlarla andığımız kişilerdir. Sihir şiirleri genellikle ezgili veya fısıltıyla okunmaktadır. Sözlerin tahrif edilmesi veya yanlış okunmasının ters etkiler doğuracağına inanılır. Bu yüzden elimizde bulunan metinlerde bugün için anlamsız cümleler veya artık "şifre sözcükler" olarak nitelediğimiz anlamsız sözler karşımıza çıkmaktadır. Metin tekrarlarında üç, beş, yedi, kırk gibi formel sayılar kullanılır.

Sihir şiirlerinde fonetik efektler (rüzgar ıslığı, gök gürültüsü, hayvan sesleri vb.); istenen şeyi çağıran, düzenleyen ya da ona emreden sözler (dilek, istek ve emir kipli cümleler); koruyucu ruhlara, atalara, kahramanlara veya Tanrı'ya hitaplar şeklinde üçlü bir metin formülü yer alır (Malinovski, 1990: 63). Bu üçlü metin formüllerinde cümle paralelizmi, kafiye, ses tekrarları, renk ve sayı sembolleri, gizli şifre sözlerin varlığı dikkati çekmektedir.

Kaynaklara göre sihir şiirleri genelde şöyle tasnif edilir: Tıbbî Sihir Şiirleri, Tabiat Unsurları ve Mevsim Törenleriyle İlgili Sihir Şiirleri, Sosyal ve Ailevi Törenlerle İlgili Sihir Şiirleri.

1. Rüzgârla İlgili Uygulamalar ve Sihir Şiirleri:

Eski kültürümüzdeki "anasır-ı erbaa"dan biri rüzgâr, yel olarak da kabul edilen havadır. Tarımla uğraşan insanlar için hasat zamanında rüzgârın önemi açıktır. Yelkenin kullanıldığı gemicilikte de rüzgâr bugünün petrolü derecesinde önemlidir. Bu itibarla insanlar gemicilik, ürün hasadı gibi çeşitli sebeplere bağlı olarak rüzgârı yönlendirmek istemişler ve bu ihtiyaçlarının karşılanmasını temin için inançları doğrultusunda tören ve uygulamalara baş vurmuşlardır. Bu tören ve uygulamalarda da rüzgârı veya rüzgârı yönettiğine inanılan bir tanrıyı, ruhu ya da piri etkilemek için çeşitli poetik metinler kullanmışlardır. Bugün Anadolu ve Kıbrıs gibi Batı Türklüğü coğrafyalarında iyiden iyiye zayıflayan bu uygulama ve törenlerin izlerini diğer Türk yurtlarında görmek mümkündür. Mesela Kazan Tatarları arasında adına "cil tili=yel dili" denilen "Cilden tiseñ-cilge kit / Cirden tiseñ-cirge kit / Cidi yul çatı" şeklinde bir tekerleme vardır (Nadirov, 1980: 37, 50). Azerbaycan'da Nevruz bayramından önceki dört çarşamba uygulaması, tabiatın dört unsuru yani toprak, rüzgâr, ateş ve su üzerine bina edilmiştir. "Yel Çerşenbesi" denen üçüncü çarşamba günü ise "Yelli Baba" adı verilen "neğmeler", yani ezgili sözler söylenir:

"A yel baba, yel baba,

Gurban sene gel baba.

*Tahılımız yerde galdı,
Yahamız elde galdı.
A yel baba, yel baba,
Gurban sene gel baba..." (Nebiyev, 1992: 33).*

Yine Azerbaycan'da harman savrulurken rüzgâr esmesi için süpürge yakılmak suretiyle okunan "poetik metinler" vardır. Bunları burada uzun uzun örnekleme gereksiz buluyoruz (Daha geniş bilgi ve metinler için bkz: Acalov, 1988: 164-165; Gasımlı, 1993: 23-24). Çünkü kısaca söz ettiğimiz birkaç örnek uygulama bile rüzgârın insan hayatında ne kadar önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bilim ve teknolojinin gelişmesi, insanın rüzgâr gibi tabiat olayları karşısındaki tavrını da değiştirmiştir. Kutsiyet ve ciddiyet içinde uygulanan törenler ve bu törenlerde söylenen sihir şiirleri yavaş yavaş asil işlevlerini yitirmeye başlamıştır. Törenler yetişkin veya çocuk folkloruna oyun olarak çökerken, sözler de edebî-estetik değer kazanmaya başlamıştır. Şimdi bu şekilde iki ayrı değişme veya çökme özelliği gösteren bir tören ve bu törenin sözlerine geçmek istiyoruz.

2. Kıbrıs'taki Gemi Kaldırma Oyunu ve Anadolu Varyantları

2.1. Kıbrıs Varyantı

Kıbrıslı araştırmacı Mustafa Gökçeoğlu, **Tezler ve Sözler** adlı kitabının 3. Cildinde Ramazan gecelerinde oynanan "Gemi Kaldırma" adlı bir oyunu ayrıntılarıyla tasvir etmektedir. Biz bu satırları aynen aşağıya alıyoruz:

"Bu oyun Ramazan'ın son gecesinde oynanırdı. Oyun kahvede olurdu. İçlerinden yaşlı olanı:

Gemi gakaçag, sefere çıkacıg, büyüün Mart dokuzu, derdi.

Kaptan görevini üstlenen kişi de:

Sefer için gurban kesmeg lâzım. Gurbanı kim keseceg?

Oynayanlardan biri:

İşde ben keserim, derdi.

Yüzük oyunlarında yenilenlerden en genci kurbanlık seçilirdi. Kurbanlık hayvan gibi yere yatırılırdı. Besmele çekilir, dualar okunur. Sonra elini yatırılanın boğazına sürer, boğazlar gibi yapardı. Kurbanın ayağını havaya kaldırırılar. Sonra kaptan:

Üfürün bakalım buna. Biraz şişiralım da kolay yüzelim derisini, derdi.

Yüzecek olan ağzına su alır, kurbanın bacağına havaya kaldırır ve paçadan içeriye tu diye üfleyerek kurbanın ayağını ıslatırdı. Yüzücü soluk soluğa kalana kadar üflerdi. Sonra kurbanın yeteri kadar şişip şişmediğini anlamak için avucunun içiyle kurbanın karnına vururdu. En sonunda yüzme işi

taklit edilirdi.

Gemi yoldan çıkmaya hazırlanınca Kaptan:

Ey Allah yolla

Ey Allah yolla,

der yelken indirir gibi yapardı. İzleyenler de rüzgâr sesi verirler, hep bir ağızdan

Vuuu u Vuu derlerdi.

Gemi yerine çoban peştemali alınır. Yüzük oyununda yenilenlerden bir delikanlı seçilip peştemalin içine yatırılırdı. İki kişi de yanlardan tutup sallamaya başlardı. Çevredekilerin neşelenmesi için sallarlarken iyi kaldırmazlar, peştemalin içindekini yere çarparlardı. O:

Ah vah, dedikçe izleyenler de gülerdi. Bir yandan da gemici türküsü söylenirdi:

Bir gemi gelir Erez'den

Yelkeni var beyaz bezden

Şimdi olmazsa birezden

Heyamola heyalessa

Bir gemi gelir adadan

Yelkeni var abadan

Sen de gel dut buradan

Heyamola heyalessa (Gökçeoğlu, 1994: 112-113).

2.2. Anadolu Varyantları:

Bugün bu törensel oyun oynanıyor mu bilemiyoruz. Ancak hemen belirtelim ki bu oyunun köken olarak aynı olduğu düşündüğümüz benzerleri Anadolu'da da denizcilikle ilgili olan bölgelerde karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda naklettiğimiz oyunun tahliline geçmeden önce Anadolu'da Sinop, Gerze ve Safranbolu'dan derlenen benzerlerinden bahsetmeyi gerekli görüyoruz:

Sinop'ta, Gerze ilçesi ve çevresinde Ramazan günlerinde "Helasa" töreni denilen bir halk eğlencesi vardır. Ramazan davulcuları çıktıktan iki üç gece sonra kasabanın ileri gelen kahveci, kayıkçı ve tulumbacı gençlerinden bir grup oluşur. Bunlar bir yangın tulumbasıyla özel olarak yapılmış bir yelkenli veya gemi modelini renkli kâğıtlarla, mumlarla, fenerlerle donatırlar. Sonra hep birlikte bütün mahalleleri gezerler, kapıları çalıp para isterler. Bu sırada "selim sayma" da denen bir beyit söyleme, yani bir çeşit tekerleme faslı başlar. Okuyucu beyit söylerken gruptakiler de "Helasâ Yaleysâ" sözlerini tekrarlarlar.

Kıbrıs Türk Folklorunda Oyunlaşan Bir Denizcilik Töreni: Gemi Kaldırma

Bu sırada söylenen ezgili sözler şöyledir:

*"Bismillâhla başlayalım,
Helasâ Yaleysâ
Ayva doruğu taşlayalım
Helasâ Yaleysâ
Bu yıl burada kışlayalım
Helasâ Yaleysâ
Şeytanları taşlayalım
Helasâ Yaleysâ"*

Gezenler bahşiş alınca;

*"Bahşışımı aldım giderim
Her yerde methini ederim
...
Sizlere dua ederim"*

Bahşiş gecikince;

*"Altımızda çürük minder
Aman beyim bahşiş gönder
Helasâ Yaleysâ " (Ülkütaşır, 1938: 40-42).*

Bu törenlerde söylenen bir başka şiir metni ise şöyledir:

*"Bahşiş vermeyince olmaz
Gemi düzenini bulmaz
Benim gönlüm hoştur ama
Arkadaşlar razı olmaz"*

*"İnceburun'dan geçerken
Sırmalı sancak çekerken
Kız seni alıp kaçarken
Heyâmola Yusâ...*

*Bir gemim var boyu uzun
Gider yazın gelir güzün*

Ali DUYMAZ

*Bu gemiciye var mı sözün
Heyâmola Yusâ...*

*Bir gemim var üç direkli
Tayfası aslan yürekli
Kürek çekerler yürekli
Heyâmola Yusâ...*

*Bir gemim var baştan başa
Keklik seker taştan taşta
Aman beyim binler yaşta
Heyâmola Yusâ...*

*Tespihimin ucu mercan
Bu aylara hürmet her can
Benim beyim kahve içer
Heyâmola Yusâ...
Aşağı çarşı çamur oldu
Baklavalar hamur oldu
Tiryakiler gâvur oldu
Heyâmola Yusâ...*

*Elimde altın terazi
Arnavut satar kirazı
Kim sevmez böyle beyazı
Heyâmola Yusâ..." (Ülkütaşır, 1931: 63-72).*

Benzer bir oyun Safranbolu'da da "Halasu" adıyla oynanmaktadır. Bu oyunda dört kişi ellerini birbirine perçinleyerek ellerinin üzerinde bir oyuncuyu taşıyabilecek kadar bir oturgaç yaparlar ve aşağıda metnini vereceğimiz tekerlemeyi söyleyerek dışarı çıkarlar, sonra elleri üzerinde taşıdıkları ev sahibini yere bırakıp dağılırlar.

*"Halasu helesu
Hele mele pusa*

*Pusa pusa hey
Cevahirdir benim yüküm*

*Hele mele pusa
Pusa pusa hey
Kızıl belden gelir pekmez
Hele mele pusa*

*Pusa pusa hey
Peştemala koysam pekmez
Hele mele pusa
Pusa pusa hey*

*Haydin başdan başlayalım
Ayva turunç aşlayalım
Halasu helesu
Hele mele pusa
Pusa pusa hey!..." (Beşe, 1935: 233-238).*

3. Gemi Kaldırma Oyununun Mukayeseli Tahlili

Gemicilikle ilgili bir törenin oyun şekline dönüşümü olduğu belirgin olan bu uygulamalarda ve söylenen sözlerde amaç, hiç şüphesiz rüzgâr dilemektir. Kıbrıs'taki uygulama ile Sinop, Gerze ve Safranbolu'da eğlence amaçlı uygulanan bu törenler ve sözler arasındaki benzerlik hemen dikkati çekmektedir. Ancak bu oyunların kökenleri ve bugüne gelişlerini belirli maddeler halinde incelemek durumu daha iyi ortaya koyacaktır.

Öncelikle hem Anadolu'da hem de Kıbrıs'ta oynanan oyunun aslında gemicilikle ilgili eski bir törenin izlerini taşıdığını belirtmek isteriz. Muhtemelen gemilerin sefere çıkmasından önce bol rüzgâr, kısmet, kazasız bir yolculuk dileklerinin yoğunlaştığı bir törendir bu. Bu tören sırasında muhtemelen işlerin yolunda gitmesi, gelecek belaları baştan savmak için bir insanın kurban edildiği de düşünülebilir. Çünkü Kıbrıs'ta oynanan oyunda bunun taklidî bir biçimde canlandırıldığı görülmektedir. Anlatılanlara göre yüzük oyununda yenilenlerden en genci kurbanlık seçiliyor ve taklidî olarak kurban ediliyor. Gerek kurbanın seçilişi, gerekse taklidî de olsa kurban edilişi

mitolojik dönemlerin izlerini taşıyor. Bu tören sırasında söylenen sözler de aslında kutsal ve büyüsel bir işlev taşımaktadır. Sözler iyi incelenirse gemicilik kavram ve tabirlerinin sıklıkla kullanıldığı, sözlerin dilek kipli olduğu, törenlerdeki gibi şifre sözlerin koro halinde ve belirli bir ezgi ve ritimle söylendiği görülecektir. Ayrıca gerek Kıbrıs, gerekse Anadolu'da devamlı tekrarlanan "heyamola heyalessa" veya "heleysa" gibi sözlerin formal nitelik kazandığı ve bugün için anlamı kolayca çözümlenemez "şifre sözler" olduğu dikkati çekmektedir. M. Şakir Ülkütaşır bugün değişerek kalıplaşan bu sözlerin "eyyam ola, yel ese" anlamındaki sözlerden bozma olduğu düşüncesindedir ki buna katılmamak pek mümkün değil. Böylece anlamlı hale gelen sözlere dikkat edersek insanların bu törenden bekledikleri açıkça ortaya çıkacaktır (Ülkütaşır, 1938: 40-42).

Gerek Kıbrıs'ta gerekse Anadolu'da yapılan uygulamalar Ramazan günlerinde gerçekleşmektedir. Bu da törenin zamanıyla ilgili bir geçişi ortaya koymaktadır. Yani eski inançların mukaddes saydığı bir günde yapıldığı muhtemel olan tören oyunlaşırken yeni kabul edilen dinin şartlarındaki mukaddes bir güne veya zamana taşınmıştır. Kutsal zaman, aslında törensel ve mutlak bir zamandır. Yani törenin yapıldığı zaman, kronolojik zamanın dışında gerçeküstü, masalımsı bir zaman olmalıdır. Bu da İslâm dininin kutsal zamanlarından Ramazan ayı olarak seçilmiştir.

Ancak zamanla ilgili bir başka nokta daha dikkati çekmektedir. O da Kıbrıs varyantında geçen "Mart Dokuzu" kavramıdır. Mart Dokuzu Anadolu'da da kullanılan bir tabir olarak, bugünkü takvimle 21-22 Mart'ı, yani Nevruz'u işaret etmektedir. Yani baharın geldiği, tabiatın canlandığı, özellikle hayvancılık ve tarımla uğraşan bölgelerin kutladığı yeni yıl törenidir "Mart Dokuzu". Burada "Mart Dokuzu"nun denizcilikle bağdaştırıldığı gözlemlenmektedir. Nevruz nasıl baharın gelişi olarak tarım ve hayvancılıkta işlevsel bir rol üstlenmişse bir zamanlar denizcilikte de benzer bir rol üstlenmiş demektir. "Mart Dokuz" gelince insanlar balıkçılık için, denizlerde kısmet aramak için denize açılmışlar ve bu sırada tıpkı Nevruz'daki gibi törensel uygulamalar yapmışlardır. Bu zaman daha sonra Ramazan ayına kaydırılmış veya adapte edilmiştir.

Anadolu'daki uygulama ile Kıbrıs'taki uygulama arasındaki bir farka da değinmek gerekiyor. Denizcilik töreni kaynaklı olduğunu düşündüğümüz bu uygulama Kıbrıs'ta yetişkinler arasında oynanan bir Ramazan gecesi eğlencesine dönüşürken Anadolu'da bir çocuk törenine dönüşmüştür. Yani tören Kıbrıs'ta işlevini yitirmiş, ama taklidî, mizahî bir nitelik kazanarak yetişkinler arasında eğlence amaçlı bir oyuna dönüşmüştür. Oysa Anadolu'da çocuk folkloruna çökmüş, çocukların uyguladığı sosyal amaçlı bir seyirlik oyuna dönüşmüştür. Elbette ki sözler de zaman içinde değişiklik göstermiş, yeni şartlara adapte edilmiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak Kıbrıs'ta "Gemi Kaldırma", Anadolu'da "Helesa", "Heleysa Yeleysa" gibi adlarla anılan oyunun kaynağı, çok eski zamanlara dayalı bir denizcilik töreni gibi görünüyor. Muhtemelen aynı şartlara sahip olma veya kültür alışverişi Anadolu'da uygulanan törenin Kıbrıs'a geçişini de sağlamış, bu tarihsel birlikten sonra törenin gelişim süreci farklılaşmış, tören Anadolu'da çocuk folkloruna çökerken, Kıbrıs'ta yetişkin folklorunun bir eğlence aracı haline gelmiştir. Ancak Kıbrıs ve Anadolu Türklüğünün benzer kültürel şartlara ve tarihsel birlikteliği törenin pek çok noktada benzer şekilde değişimini de sağlamıştır. Oynanma zamanının "Mart Dokuzu" veya "Ramazan geceleri" olarak gerçekleşmesi, kanaatimizce bu ortak kültürel ve tarihî sürecin yaşanmasının sonucudur. Coğrafi olarak oyunun varyantlarının tespit edildiği yerler, uygulamaların içeriği oyunun denizcilikle sınırlı olduğunu göstermektedir. Varyantların tespit tarihi ise, bizi bu uygulamaların bugün oyun halinde de olsa yaşamadığı sonucuna götürmektedir. Anadolu'daki varyantların 1930'lu yıllarda derlenmiş olması, Kıbrıslı kaynak şahısların ise doğum tarihlerinin 1910 ve 1916 oluşu da bu görüşümüzü doğrulamaktadır. Aslında bu uygulamaların bugün kaybolup gitmemesi gerekirdi. Çünkü bir tören kutsallıktan sıyrılıp oyun haline dönüştükten sonra modern devrin sanatkârları elinde yeniden can bulabilmelidir. Ancak ortak kültürel ve folklorik malzememizi yeni teknik, tarz ve üslûpla ifade etmek bizim sanatkârlarımızın pek de itibar etmediği bir husustur. Bu yüzden de iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi, yazılı ve elektronik kültürün yabancı kültürlerin taşıyıcısı olmaları gibi etkiler, Anadolu'da ve Kıbrıs'ta aynı sonucu doğurmuş, bir iki gönüllü derleyicinin derlemeleri sonucunda bu uygulamalar kitapların tozlu sayfalarında kendilerine bir yer edinme şansı bulabilmişlerdir. Bir çoğu ise ne kitap sayfaları arasına girebilmiş, ne de bir bildirinin konusu olabilmişlerdir.

KAYNAKLAR

- ACALOV, Arif; **Azerbaycan Mifoloji Metnleri**, Baku 1988.
- BEŞE, Mehmed Enver; "Safranbolu'da ve Köylerinde Aile", **Halkbilgisi Haberleri**, 4(46), 15 Mart 1935, 233-238.
- GASIMLI, Meherrem; **El Düzgüleri Elat Söylemeleri**, Baku 1993
- GÖKÇEOĞLU, Mustafa; **Tezler ve Sözler 3**, Lefkoşa 1994
- MALINOWSKI, Bronislav; **Büyük Bilim ve Din**, İstanbul 1990
- NADİROV, İ. N.; **Tatar Halık İcatı Yula Hem Uyun Cırları**, Kazan 1980

Ali DUYMAZ

NEBİYEV, Azad; **İlahir Çerşenbeler**, Baku 1992.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; “Sinop'ta Ramazan ve Bayram Adetleri”, **Halkbilgisi Haberleri**, 2(15), 1 Kânunusani 1931, 63-72.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; **Türk Halk Bilgisine Ait Araştırmalar**, İstanbul 1938.